



Емма Андіївська

ГЕРОСТРАТИ

Харків
«Фоліо»
2025

Я антиквар. Моя невеличка крамниця, в якій найчастіше туристи купують кольорові гравюри різних міст, старі географічні мапи, книги і поштові марки (поштові марки мають успіх також серед школярів), міститься на розі двох вулиць, дослівно крок від центру. Той, хто проїздив цим містом і бачив, який там інколи рух, завжди дивувався, потрапивши на вулицю, де моя крамниця. Бо хоч вулиця зразу ж за рогом і виходить на площу, яку одностайно проклинають пішоходи й шофери, туристи й місцеве населення (справа в тому, що в будні там чомусь зосереджується рух, який корком замикає вхід у першу-ліпшу вулицю, і, щоб перейти на другий бік, треба змарнувати принаймні півгодини), на ній такого стиску і гуркоту, як на сусідніх навколо, що сходяться на площі, не трапляється, хоч її перетинає лінія трамваю, а вранці й вантажні авта, які довозять городину на базар, скорочуючи собі шлях до місця призначення, що веде повз вікна моєї крамниці.

Вулиця, де мій антикваріят, у порівнянні з іншими така тиха, аж я не здивувався б, довідавшись, як їй при плануванні забули надати акустики і вже після того не направляли, і саме тому вона по святах і неділях взагалі мертва. Хтось ще скаже, ніби я відхиляюся від головної теми, приділяючи стільки уваги вулиці, де моя крамниця.

Вулиця не відіграє жодної ролі в тому, що я збираюся оповідати, але я боюся пропустити найменшу подробицю, що пролила б світло на історію, яка зо мною трапилася. Я, наприклад, зовсім не певний, чи якби мій антикваріят був на іншій вулиці, сталося б те, що змінило все моє життя. Інколи мені здається, ніби вулиця тут рішуче ні до чого і пояснення всього, що приключилося, лежить виключно в мені. Та інколи я починаю вагатися. Воно мені починає здаватися не таким уже й певним. Я надто близько стою до подій, аби належно оцінити їх, і тому мені цінний кожний деталь, який може стосуватися до моєї історії. Історії, що її я сам не годен збагнути.

Досі я ніколи нічого не писав, як не брати до уваги оповідань і переказів, які доводилося писати в гімназії і які, як пригадую, мені ніколи не вдавалися (хоч назагал я вчився добре), можливо, тому, що писати оповідання в мене асоціювалося з поняттям несолідності. Трудити папір, коли те саме зручніше виходило сказати усно, я вважав марнуванням часу. Мені, щиро кажучи, ще й зараз не міститься в голові, як могло статися те, що змусило мене взятися за перо. Я люблю свій фах і досі жив мирним життям, як кожна пересічна людина, поки в мою крамницю не з'явився чоловік, якого я ніколи доти не бачив, і не зажадав, аби я писав його біографію.

Він зайшов і сказав, щоб я писав його біографію, так невимушено і просто, ніби попросив продати книжку, і згодом, хоч як я корегував пам'ять, той день не мінявся, наче він десь ще перед тим уже існував до дрібниць відлитий у металі, і його лише за бічні кільця, як до палацу вносять бронзових асирійських левів, уже готовий внесли в мою пам'ять і поставили, і ніякі ні почуття, ні усвідомлення, що це немисленне, не розчинювали і не усували його, і він лишався для мене таким же відмежованим, як і тоді, хоч

починався він, як майже кожний день, без жодних передчуттів і пересторог.

Ще було рано, годин за дві перед офіційним часом, коли я для покупців відчиняю крамницю. Я сидів за столом, переглядаючи і сортуючи стоси новозакуплених книг, і час від часу прислухався, коли закипить чайник, щоб заварити чай і поснідати, бо, в ті дні, коли у мене назбирувалося багато праці в антикваріаті, я, аби не турбувати дружину, дуже рано виходив з дому і снідав при роботі. У мене в ніші за зеленою завісою на коліщатах між полицями з книгами і широчезним столом, який займав півкрамниці і служив лядою, стояла електрична плитка, чайник, кілька склянок і невеличкий запас харчів. Дружина завжди допильновувала, знаючи мою забудькуватість, щоб мені не бракувало їжі, оскільки я часто після того, як розходилися останні покупці, лишався в крамниці працювати. Я сам кольорував гравюри, не з ошадности, а тому, що цехи, куди віддавали кольорувати всі мої колеги, не робили так сумлінно, як мені хотілося, та й зрештою кольорувати самому виходило значно дешевше; і хоч як дружина намагалася переконати мене, мовляв, ліпше найняти помічника, я не бачив у тому потреби. Я волів радше відпрацювати кілька зайвих годин, ніж терпіти біля себе людину, яка тільки заважала б, оскільки я ніколи не позбувся б почуття, що вона однаково не зробить так докладно, як я. Отож, коли я мусів скласти нові інвентарі, сортувати поштові марки на великі пакунки або наклеювати серіями на аркуші (на такі серії є завжди великий попит), подібну працю я залежно від настрою переносив на вечір або на ранок. У більшості випадків переважав ранок, бо я людина, яка живе вранці; і те, що мені досить часто випадало засиджуватися до півночі в антикваріаті, мого нахилу вставати майже з півнями не порушувало. Вранці я чувся найбільше працездатним.

Я сидів за столом, крізь скляні двері крамниці і крізь вітрину валили всередину тумби лапатового світла й заважали працювати, обертаючи скляні предмети на столі в водограї, від яких по стелі і по стінах розходилися водяні тіні. Передо мною аж до ліктів доходив хаос, в якому я вже протягом кількох годин намагався встановити порядок, наслідком чого по одному боці вже височіло кілька стовпців відібраних книг, однак по другому — до стосів старих і нових видань, які я лише встиг розпакувати, не звільнивши їх від обгортки, я ще навіть не доторкався. Найгірше, що посередині стола кілька днів тому згромадилися мною закольоровані відбитки гравюр, які я ще плянував оправити в товсті паперові рамки, бо так охочіше купували.

Я саме прикидав, чи не кинути мені сортувати книги і довести спочатку до належного вигляду закольоровані гравюри, які відразу ж звільнили б половину стола, чи подивитися, чому так довго не кипить чайник, коли він увійшов. Він був одягнений у щось невиразно сіре, і обличчя його здавалося невиразним, через що пізніше я уявляв його з різними обличчями, так і не дійшовши переконання, чи то справді його обличчя, чи він їх міняв, залежно від погоди і настрою, чи просто він на всіх скидався. Зрештою, чого я тільки не казав собі пізніше. Скільки я собі згодом не дорікав, що якби я не слабував на звичку тримати вранці перед офіційним відкриттям антикваріату відчинені двері, не покладаючися на ранню пору й людську ліню, мовляв, покупці вдосвіта не приходили, хібащо якийсь бездомний турист, а це траплялося дуже рідко, то мій відвідувач не зайшов би і нічого не сталося б. Проте дорікання ні трохи не полегшували того, що сталося пізніше, бо хіба ж я міг передбачити, що від його відвідин аж так зміниться моє життя?

Мій відвідувач навіть для годиться не глянув на книги й гравюри, а тим часом я посідав видання, яких ніхто з моїх

колег не мав. Мені завжди якось щастило діставати рідкісні речі, які згодом навіть великі антикваріати охоче в мене перекупували. Він рішучим кроком підійшов до мене і, злегка нахилившись вперед, ніби бажаючи простягти руку, хоч, здається, це він одразу ж передумав, сказав, щоб я писав його біографію.

Я висунувся разом з стільцем з-за столу, аби легше встати, і, вирішивши, що мені причулося, не зовсім певним голосом перепитав:

— Вибачте мою неувважність. Вас цікавлять гравюри, книги чи географічні мапи? У мене є особливо цінні...

— Ні, ні! — це стосувалося моєї руки, яка пішла по книжку, — я хочу, щоб ви писали мою біографію, — повторив мій відвідувач.

— ?

— Пане, — після деякої мовчанки вимовив я, — я антиквар. Ви напевно помилилися адресою. У місті є десятки письменників, які за відповідну ціну, чи навіть задурно, залежно від домовлення, напишуть вам усе, що побажаєте. Кількох я навіть знаю. Це мої клієнти. Якщо хочете, я вам дам адресу одного з них, хоч давати адреси своїх клієнтів — не моя звичка.

Так, чи приблизно так, я почув, як відповідаю, а в думці в мене ворухилось щось зовсім інше. Мені хотілося не тільки обляяти його останніми словами, хоч я ніколи не лаюся, аби раз назавжди припинити цю дивну і неприємну розмову, що відірвала мене від праці, а й заподіяти йому щось дошкульне, дати йому носака і погрозити, що я не витрачаю часу на подібні жарти. Однак його вимога настільки вразила мене своєю несподіваністю й безглуздя, що я, попри всю лють і обурення, розгубився.

— Ні, я саме до вас. Саме на вас упав мій вибір. Ви, а не хто інший, мусите писати мою біографію. Я на це маю свої

причини, які вам тут довго вияснювати. Зрештою, я і не люблю пояснювати. Це завжди лише ускладнює. Я не знаменитість. Навіть не видатний і не відзначаюся жодними прихованими талантами. Я такий, як усі, що проходять повз вашу вітрину або заходять всередину. Запам'ятайте: я такий, як усі. Але я хочу, щоб ви писали мою біографію.

— Вельмишановний пане, — сказав я якомога повільніше, відчуваючи, що коли я занадто швидко вимовлю слово, то або розірвуся на дрібні шматки, або, як самовар під тиском пари, загуду і почну скакати по антикваріату від гніву і здивування.

Щоб я, солідна людина, дожився до того, аби не подибав нічого кращого, як писати чиясь біографію? Ні, це належало просто до нечуваного.

— Вельмишановний пане, — досить стримано сказав я, — навіть якби я погодився писати вашу біографію, що, до речі, зовсім виключене, навіть тоді з моїх починань нічого не вийшло б. Я антиквар, а не письменник. Я ніколи нічого не писав, а головне, я не почуваю найменшого бажання будь-що будь-коли писати.

Я дивувався своїй стриманості. Яке зухвальство! Яка зарозумілість! З'явиться до незнайомої людини і вимагати від неї щось, що перечило здоровому глуздові! Мені, солідному власникові антикваріату, одруженому чоловікові, батькові двох дітей, запропонувати писати чиясь біографію. Біографію людини, яку я вперше бачив!

Мого відвідувача аж ніскільки не схвилювали мої заперечення. Він їх спокійно вислухав до кінця і повторив, що він мене цілком розуміє, це зовсім нормальна реакція, він і не сподівався іншого, проте він хоче, щоб я писав його біографію, і я саме та людина, яка на це найкраще надається.

Тоді я сказав, що не бажаю і чути про подібні речі, і велів йому негайно залишити крамницю, інакше я за

себе не відповідаю. Однак мій відвідувач пішов, щойно коли завітав перший покупець. Я так пашів від обурення, що за безцінь продав унікальну книгу, яку я пообіцяв дати на виставку, і пізніше, скільки я не подавав оголошень, що бажаю відкупити її назад, навіть за потрійну ціну, її і слід пропав. У мене так тряслися руки, що покупцеві довелося самому діставати з полиці бажану книгу, бо в мене все летіло додолу. Лише згодом я поволі заспокоївся і згадав про чай. З чайника вся вода википіла. Він так розжарився, що відлютувалася ручка. Добре, що хоч електрична плитка стояла на товстій асбестовій підставці, інакше сталася б пожежа.

Цим днем закінчилося моє попереднє життя, і я вже пізніше не мав до нього ніякого доступу, бо з цієї миті почав існувати мій відвідувач. Він тепер приходив кожного дня, а іноді і кілька разів на день, допильновуючи хвилини, коли в антикваріаті нікого не було, і вимагав, щоб я писав його біографію.

Спочатку я його виганяв, щодня мріючи піти в поліцію і поскаржитись, аби заарештували типа, який розхитує мені нерви. Мусіла ж поліція охороняти громадян! Але які ваговиті докази я міг навести, щоб позбутися мого відвідувача? Аджеж він не пробував мене ні вбити, ні обікрасти, ні покалічити. Він приходив і вимагав, аби я писав його біографію. Чи цього вже вистачало, щоб його заарештувати? Чи не було б забагато ризикувати — прийти в поліцію і сказати, нехай вони заарештують людину, яка мені нічого злого не заподіяла, яка лише домагається, щоб я писав її біографію? Над цим треба було спочатку добре подумати. Адже я солідна людина. Користуюся заслуженою повагою своїх колег (не легко ж далось мені поставити на ноги антикваріат. Я щойно недавно скінчив виплачувати позику в банку, яку брав на устаткування крамниці),

у призначений час плачу всі податки і досі ніколи ні в яких справах не звертався до поліції. Коли я, солідний антиквар, з'явлюся з такими нісенітницями (я собі добре уявляю, як би я сам поставився до людини, що почала б розповідати, як до неї приходить невідомий чоловік і примушує її писати свою біографію), там просто подумають, що в мене не всі дома, а це означатиме кінець моєї репутації солідного власника антикваріату. Після цього мені звичайно лишалося б тільки закрити крамницю. Такі чутки дуже швидко, хоч і не знати, яким чином, розходяться між людьми, а в мене не мало конкурентів, які охоче перебрали б крамницю до своїх рук. Звичайно, я не такий уже й боязкий, однак завжди варто враховувати, що я можу собі дозволити, а що ні. Бо припустімо навіть, що в поліції так не подумали б, їм видалися б мої докази досить переконливими, щоб заарештувати мого відвідувача, і вони прийшли б до моєї крамниці. Усе нібито гаразд, тільки чи певен я, що саме тоді мій відвідувач з'явиться? Від характеру, який домагається, аби хтось, не знаючи його, писав його біографію, можна чекати всякої пакости. Що тоді? Тоді поліція наочно переконалася б, що мені ввижаються марива, і відіслала б мене до божевільні.

Навіть у найкращому випадку, коли поліцаям вся ця історія здалася б логічною і вони вирішили б чекати, поки мій відвідувач з'явиться, хоч би це протривало і цілий день. Тоді ще гірше. Присутність поліції в крамниці, поперше, відстрашила б моїх покупців, бо хто захоче купувати в антиквара, до якого вчащає поліція? Це тільки людське, проте до мене вже наступного разу ніхто не зайшов би, і це призвело б мене до руїни. Подруге, в кінцевому висновку поліція таки не повірила б, що незнайома людина вимагає, аби я писав її біографію. Напевно почали б копатися в моєму минулому і, звичайно, як часто буває в таких випадках,

щось уже викопали б, а тоді і доводить, що то не так. Моє сумління було чисте стосовно цього; я не хибував на жодні особливі прогріхи у минулому, варті закиду, однак ті, що вже раз почали шукати, вимізували б, що знайти, і це, знову ж таки, заки роз'яснилося б, пошкодило б моїй репутації, а цим самим і моєму підприємству.

Тепер кожного дня відбувалося те саме: приходив мій відвідувач, казав, аби я писав його біографію, а я відповідав, що не хочу й чути про такі нісенітниці, і виганяв його, що мого відвідувача аж ні трохи не хвилювало. Інколи мені навіть здавалося, ніби йому подобається, як я його виганяю, від чого мені ні трохи не легшало. Я бачив кілька разів, як він сміявся за дверима й у відповідь на мої дорікання говорив щось лагідне, що мене тільки більше дратувало. Тоді я почав влаштовувати так, аби по змозі не лишатися самому в крамниці. Під різними претекстами я просив дружину затримуватися в антикваріаті, щоб допомагати розбирати книги або поштові марки. Інколи, коли я надто нервував, доходило навіть до того, що я дозволяв їй кольорувати відбитки гравюр, чого я ніколи раніше не робив, дбайливо приховуючи від неї причину, яка змусила мене шукати товариства. Коли ж траплялося, що дружина раптом була зайнята, я навіть приводив з собою дітей, аби не лишатися самому, і цим унеможливити ненависні відвідини.

Та моє припущення, що мій відвідувач не з'явиться в присутності сторонніх, не ствердилося. Щоправда, спочатку він справді кілька днів не приходив, з чого я на radoщах фальшиво виснував, ніби він не любить товариства. Можливо, на нього дещо вплинула моя винахідливість, або він задумував новий плян, щоб дошкулити мені сильніше, і попервах йому бракувало часу, але незабаром він став вчашати разом з іншими покупцями й спочатку тихо і ввічливо, а потім щоразу голосніше, хоч все ще ввічливо,

вимагати, аби я писав його біографію. І це при покупцях, у моїй крамниці, і я не міг нічого вдіяти!

Я не потребую й казати, як я млів від жаху, що покупці почують його слова і з хвилини на хвилину всі довідаються, як мене відвідує підозріла людина, якій я пишу або збираюся писати біографію, ну і звичайно до такого власника антикваріату годі ставитися цілком поважно, а вже говорити про довір'я і поготів.

Вічний страх, що кожної миті він з'явиться й покупці почують його вимоги, так розхитував нерви, що мої ділові справи почали йти на спад, хоч я досі взагалі не знав, що таке нерви. Моя нервова система функціонувала звичайно, як у кожної пересічної людини. Та безглузді вимоги мого відвідувача саме своєю цілковитою безглуздістю виводили мене з рівноваги, і я весь аж шарпався, угледівши його, наче мені кожного разу виливали в обличчя сірчаний kwas. І кожного разу його поява кидала мене в розпач. Сама згадка про нього позбавляла мене працездатности. Я стримувався, пробував соромити себе, звертатися до розважності й нагадувань, що так поводитися просто недоцільно, та перемогти себе виявилось понад силу.

Наскільки його щоденні відвідини хвилювали мене, я став помічати, коли доводилося писати рахунки чи листи, оскільки я сам вів усю кореспонденцію. Щораз частіше траплялося, як, пишучи ділові листи, замовляючи або дякуючи за прислані товари тощо, я раптом серед звичних висловів подяки чи прохань надіслати замовлене, ціпеніючи, подибував фрази: «Ідіть ви під три чорти!», «Я не хочу писати вашої біографії!», «Я вас уб'ю або збожеволю, якщо ви не відчепитесь від мене!» Під кінець я вже так боявся, що в моїй діловій кореспонденції можуть затесатися подібні вислови, хоч я заради певности по кілька разів перечитував написане, що я не наважувався відсилати листів і губив клієнтів.

Я дуже добре здавав собі справу, як мій стан з дня на день погіршується, і то в такий спосіб, що треба негайно протидіяти, аби остаточно не заломитися. Я слідкував за собою, намагався не дратуватися, більше відпочивати, з неспокоєм стверджуючи в собі наростання рис, яких я раніше не зауважував. Часто я почував себе, як риба, яку обсіли дрібнота-паразити, і вона йде на дно. Я ловив себе на тому, що надаю ваги дрібницям, яких колись просто не помічав. Я зробився недовірливим. На безневинніше питання я міг раптом грубо відповісти, підозріваючи, що вже всі знають історію з моїм відвідувачем і натякають на це, і лише зустрівши здивовані погляди, зі страхом встановлював: мені надходить кінець, так довго не потриває, доведеться щось вирішувати, і то негайно. Байдуже яким способом, аби якнайшвидше розв'язати історію з моїм відвідувачем, не чекаючи ні хвилини, бо ще трохи — і я або накладу на себе руки, або збожеволюю. Іншої розв'язки я не бачив, я мусів поспішати, поки ще хоч зовнішньо тримався.

Так найближчого дня, коли знову з'явився мій відвідувач, я сказав, що погоджуюся писати його біографію, нехай він тільки залишить мене в спокої, і попросив принести основні матеріали до його життєпису.

Мені здавалося, ніби тепер усе налагодиться, що я, хоч і робитиму щось, що суперечило моїм поглядам і людському глуздові взагалі (де ж це мислення — писати біографію незнайомого чолов'яги!), все таки позбудуся його відвідин, а там уже воно якось налагодиться: я ладен був що завгодно зробити, аби його назавжди позбутися.

І саме тут трапилося те основне, чого я ніколи не передбачав, після чого моє життя перейшло в інше річище, ніби в картотеці світових доль несподівано похопилися і тепер покликали мене розплачуватися за попереднє спокійне життя.

Мій відвідувач зачудовано подивився на мене, наче я бовкнув таку дурницю, аж йому соромно за мене, і відповів, що всі матеріали до його біографії я мушу вишукувати сам. На те, мовляв, існують біографи, щоб турбуватися за біографію людини, про яку вони збираються писати. Матеріалів про себе у нього нема, десь загубилися, а утруднювати себе спогадами йому ліньки, і це нижче його гідности. Зрештою, його спогади однаково не матимуть для мене того значення, що для нього. При невдалому насвітленні вони навіть ризикують викривити його біографію, а цього він найменше хоче. Для біографії потрібна насамперед об'єктивність, факти, хоч він і визнає, що на самій об'єктивності й фактах не напишеш біографії. Щождо суб'єктивних фактів, чи радше уточнень, то він не спроможний переказати мені про себе найменшої подробиці, бо він і я — різні характери, і я однаково інакше зрозумію те, що він скаже.

Можливо, він мстився тепер за те, що я раніше не погоджувався писати його біографії, за те, що виганяв. Можливо, він просто не відзначався дуже привабливою вдачею, а я занадто брав його слова до серця. Не знаю, кому приписувати вину, йому чи мені, однак з мене вийшло терпіння, як з бальона повітря. Навіть пізніше мене дивувало, яким чином я дався спровокувати на подібний вибух гніву, бо ж я не пригадую, аби колись раніше до такої міри втрачав рівновагу.

Я схопив у оберемок стос книг і з прокльонами жбурнув на мого відвідувача. Потім полетіли важкі предмети зі столу: попільниці, рами для ґравюр, бронзова китайська ваза, в якій я тримав загострені олівці, — все, що потрапляло під руки: ґравюри, мапи і навіть бляшанка з колекцією метеликів, яку мені лишили на продаж.

Я потрощив би усе в крамниці, якби випадково не зайшла дружина, яку останнього часу почав непокоїти мій

стан здоров'я. Зауважуючи, що зі мною щось діється, і не знаючи що, вона думала, чи я не перевтомлююсь або недоживлююся, як це траплялося, коли я працював без спочинку, і часто тепер навідувалася до антикваріату, щоб допомогти або витягти мене скоріше додому на обід.

Її присутність змусила мене отямитися і вигадати щось зовсім безпомічне й недоладне про причину мого шаленства, бо коли я глянув навколо, я сам здивувався, чого я накоїв. У крамниці панував повний розгром. Я почував себе мізерно, наче мене побили.

Не знаю, чи повірила вона тому, що я сказав, але розпитувати докладніше не стала, за що я сповнився супроти неї невимовною вдячністю, хоч і вдавав, ніби все це, мовляв, дурниці, і чим скоріше випровадив її додому. Що, зрештою, мені лишалося? Історію з відвідувачем я не зважився б їй розповісти за жодних обставин. Я навіть і не пробую обороняти себе. Не виключене, що це упередження виглядало смішним дивацтвом з мого боку. Ймовірно, дружина не сприйняла б цього так трагічно, яким воно мені здавалося, а, навпаки, порадила б щось таке розумне, після чого взагалі перестала б існувати проблема з моїм відвідувачем. Однак як міг я їй розповісти, коли мене самого пік сором, що зо мною трапилося щось подібне? Я не відзначався амбітністю. Я ніколи не страждав на самолюбство чи якісь інші умовності, всю несуттєвість яких я добре розумів, проте зізнатися їй, наскільки я виявився безпомічним, що не в змозі упоратися з нахабою, який вимагає від мене нісенітниць, — ні, ніколи, за жодних обставин! Цього я просто не подолав би. Це перевищувало мої сили. Власне все й полягало в цій нісенітниці. Якби щось інше, що завгодно, тільки не нісенітниця, я дав би собі якість раду. Та безглуздя вимоги писати біографію, яка мене аніскільки не цікавила, до якої я не мав найменшого стосунку, а головне — ніякого